

Gospina baterija u Visu

Sanja Buble

Bijankinijeva 13
HR – 21 000 Split
sanja.buble@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 27. 6. 2022.
Prihvaćeno: 21. 11. 2022.
(210.7Vis):342.78^o19^o
(210.7Vis)627.096

Gospina Baterija (210.7Vis)^o19^o
<https://doi.org/10.58565/vda.3.1.14>

Sažetak

Zbog svoje sačuvanosti i povijesne važnosti u Viškom boju Gospina baterija u Visu ima posebno mjesto u korpusu fortifikacijskih građevina iz vremena druge austrijske uprave na otoku. U tekstu se daje povijesni pregled događaja koji su prethodili gradnji Baterije, rekonstruirana kompletan proces izgradnje, pojašnjava njezina uloga u ratnim zbivanjima sredinom 19. stoljeća, kao i transformacije od austrijskog napuštanja vojnih položaja na otoku Visu od kraja 19. stoljeća sve do početka 21. stoljeća. U dodatku tekstu daje se osvrt na značaj kartografske zbirke Ratnog arhiva u Beču u kontekstu proučavanja povijesti graditeljstva.

Ključne riječi: otok Vis, fortifikacije, druga austrijska uprava, kartografska zbirka Ratnog arhiva u Beču, Gospina baterija, vojni inženjeri

Uvod

Pučinski položaj otoka Visa i njegovo strateško značenje bitno su utjecali na način života njegovih stanovnika i organizaciju prostora. Posjedovanje otoka Visa, svojevrstnih vrata Jadrana, omogućavalo je kontrolu morskih puteva i prevlast nad istočnim jadranskim obalama, stoga su se na razvoj otoka odrazile i sve važne političke i ekonomske promjene koje su se zbivale na širem prostoru Dalmacije u 19. stoljeću. Za vrijeme Napoleonovih ratova početkom stoljeća, a posebno za vrijeme druge austrijske uprave, otok Vis pretvoren je u otok utvrdu, a viška luka u ratnu luku. U pažljivo osmišljenom austrijskom sustavu obrane otoka i njegove ratne luke posebno mjesto ima Gospina baterija kao krajnja točka obrane Visa u slučaju neprijateljskog prodora u unutrašnjost ratne luke. Gospina je baterija smještena u samom dnu zaljeva između dva povijesna viška naselja, Luke na zapadu i Kuta na istoku. Gospina baterija ima posebno mjesto u korpusu fortifikacijske baštine otoka Visa zahvaljujući činjenici da je gotovo u potpunosti sačuvana u svom izvornom obliku što dokazuje usporedba postojećeg stanja i nacрта iz kartografske zbirke Ratnog arhiva Austrijskoga državnog arhiva i Hrvatskoga državnog arhiva. Uobičajena je

praksa kojom istraživanja arhivskih tehničkih crteža i nacrtu rezultiraju podacima o izvornom izgledu i namjeni povijesnih građevina. No tehnički crteži, odnosno nacrti i kartografski prikazi Gospine baterije i ostalih građevina fortifikacijskog sustava Visa daju uvid u vojnu strategiju, tehničke standarde i tehnološko umijeće austrijskih vojnih inženjera te upotpunjuju znanja o povijesnim zbivanjima na otoku Visu tijekom 19. stoljeća. Stoga je u provedenom istraživanju Gospine baterije polazište bila analiza crteža kao arhivske građe.

Otok Vis u ratovima početkom 19. stoljeća

Razdoblje prve austrijske uprave koje je u Dalmaciji trajalo od pada Venecije 1797. do 1805. godine nije na Visu ostavilo značajnog traga. Vis je i nadalje bio usko povezan s Hvarom jer je Austrija zadržala sva ona tijela koja su postojala u posljednjim godinama mletačke vladavine te su Vis i Hvar pripadali zajedničkom kotaru.

Austrijsku upravu nakratko je zamijenila francuska, od 1805. do 1811. godine, potom engleska, od 1811. do 1815. godine. Godine 1815. otok ponovno pripada Austriji, sve do 1918. godine. Burno razdoblje Napoleonovih ratova početkom 19. stoljeća pretvorilo je otok u veliko gusarsko, krijumčarsko i obavještajno središte, a naposljetku, uspostavom engleske vlasti, i u moćnu utvrdu. Uspoređujući komiški i viški zaljev, Englezi su odlučili svoje uporište smjestiti u dubokoj i prostranoj viškoj luci, uvali sv. Jurja, koju je zbog njezinih zemljopisnih obilježja bilo jednostavno kontrolirati i braniti. Englezi su dobro utvrdili višku luku: uz moćnu utvrdu George III. na zapadnoj strani zaljeva te *martello* kule koje su bile izgrađene na visokim vrhovima zapadno (Bentinck i Robertson) i istočno (kula Wellington), branili su je i položaji na otočiću Hostu na samom ulazu u zaljev te na poluotoku sv. Jurja na njegovoj istočnoj strani.¹ Tijekom kratkotrajne engleske uprave slobodna trgovina doživjela je pravi procvat, a Vis ekonomski i demografski napredak kao nikad u svojoj dotadašnjoj povijesti. Broj stanovnika otoka gotovo se udvostručio, a mjesto Vis potpuno se promijenilo: doselili su se

1 Utvrđivanje viškog zaljeva započelo je 1811. godine gradnjom utvrde na Hostu, nastavljeno tijekom 1812. godine kada su građene *martello* kule i utvrda George III. te završeno 1813. godine. O utvrđivanju Visa i političkim prilikama tijekom engleske uprave pišu Dinko Foretić, Grga Novak i Malcolm Scott Hardy. Na arhitektonske osobitosti engleskih utvrda upozorio je Cvito Fisković. Dinko Foretić: „Vis u međunarodnom zbivanju na početku XIX. stoljeća“, *Mogućnosti* 8 (1956), 630.; Grga Novak: *Vis – knjiga prva* (Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1961.), 211-212.; Cvito Fisković: „Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 17 (1968), 170-172.; Frano Baras: „Vis u Napoleonovim ratovima“, *Mogućnosti* 3-4-5 (1982), 314.; Malcolm Scott Hardy: *Velika Britanija i Vis, rat na Jadranu 1805. – 1815.* (Split: Književni krug, 2006.), 75-79.

novi stanovnici, trgovci i zanatlije, izgrađene su nove kuće, a otvorene su i brojne gostionice i kavane.²

Otok Vis za druge austrijske uprave

Zaključkom Bečkog kongresa (rujan 1814. – lipanj 1815.) Dalmacija je vraćena u okrilje Austrije. Englezi su predali Vis austrijskoj komisiji 26. srpnja 1815. godine.³ Za vrijeme druge austrijske uprave otok je dijelio sudbinu ostatka Dalmacije čiji razvoj nije bio zanimljiv novim gospodarima te su se Višani ponovno okrenuli vlastitim resursima – poljoprivredi i ribarstvu. Nakon godina prosperiteta zavladao je siromaštvo. Valorizirajući strateški značaj otoka i prirodne osobitosti viškog zaljeva, austrijska je uprava odmah po preuzimanju otoka počela s pripremama za njegovo daljnje utvrđivanje i pretvaranje viške luke u ratnu luku. Napravljena je analiza stanja nekadašnjih engleskih vojnih utvrda i položaja te su planirani novi. O tome svjedoči plan viške luke (*Situations Plan des Hafens der Befestigten Insel Lissa*) iz 1823. godine na kojemu je, uz englesku utvrdu Fort George i *martello* kule Bentinck i Robertson, na obalama viškog zaljeva ucrtano i rimskim brojkama označeno ukupno osamnaest lokaliteta.⁴ Među njima je petnaest vojnih građevina: postojećih baterija (I. – VI.), planiranih baterija (VII. – IX.) te skladišta municije i baruta, spremišta, spremišta hrane, stražarskih kućica i vojarni s cisternama (X. – XV.).⁵ U popratnom opisu tog plana koji je svojevrsna inventarizacija svih vojnih građevina u viškom zaljevu objašnjene su njihove bitne karakteristike, i to:

– postojeće baterije:

I. baterija, 5 topova, s napuštenim skladištem bombi i baruta (zapadna baterija na Hostu)

2 Baras, „Vis u Napoleonovim ratovima“, 303.

3 Dinko Foretić: „Vis u međunarodnom zbivanju na početku XIX. stoljeća“, *Mogućnosti* 9 (1956), 716.

4 Plan viške luke iz 1823. godine prvi put spominje Stanko Piplović, a fotografiju plana objavljuje Boris Čargo. Iako je plan nacrtan 30. srpnja 1823., u opisu uz fotografiju u knjizi Borisa Čarga pogrešno je datiran u 1827. godinu. Stanko Piplović: „Austrijska utvrđenja na Visu“, *Mogućnosti* 3 - 4 - 5 (1982), 330, bilj. 2, 335.

Boris Čargo: *Ljudi od željeza na brodovima od drva* (Split: Arheološki muzej u Splitu, 2016.), 11. Austrijski državni arhiv, Ratni arhiv u Beču At – OeStA/KA KPS GPA Inland C III α) Lissa Nr 18

5 Bitnica ili baterija osnovna je topnička jedinica (4 do 6 topova s posadom). <https://proleksis.lzmk.hr/52182/>, pristupljeno 18. 4. 2019.

S obzirom na to da je za Gospinu bateriju u Visu, koja je tema ovog članka, uobičajen naziv Baterija (ili viški *Batarija*), u tekstu se ne koristi noviji hrvatski izraz bitnica, već uvriježeni i udomaćeni stariji izraz baterija.

- II. baterija, 4 topa, s napuštenim skladištem bombi i baruta (istočna baterija na Hostu)
- III. baterija, 4 topa, s malom napuštenom i ruševnom stražarskom kućicom (ispod utvrde George)
- IV. baterija, 6 topova, sa skladištima bombi i baruta (na poluotoku sv. Jurja)
- V. nedovršena i napuštena baterija, 4 topa, nekad građena vrećama pijeska (na poluotoku sv. Jurja)
- VI. baterija, 4 topa, s dva spremišta bombi i baruta (južno od uvale Šupurina) – planirane baterije za obranu unutrašnjeg dijela zaljeva za koje još nije odobrena gradnja:
- VII. baterija, 8 topova (uz morsku obalu ispod kule Bentinck)
- VIII. baterija, 4 topa (Batteria della Madonna)
- IX. baterija, 3 topa (između Kuta i poluotoka sv. Jurja) – ostale vojne građevine:
- X. vojarna za 40 vojnika sa skladištem i cisternom na Hostu
- XI. stražarnica (vojarna) sa skladištem i cisternom na poluotoku sv. Jurja
- XII. stražarnica i barutana na obali sjeverno od poluotoka Prirova
- XIII. barake izvan utvrde George
- XIV. ruševine engleskih baraka ispod utvrde George
- XV. skladište hrane u uvali Šupurina.⁶

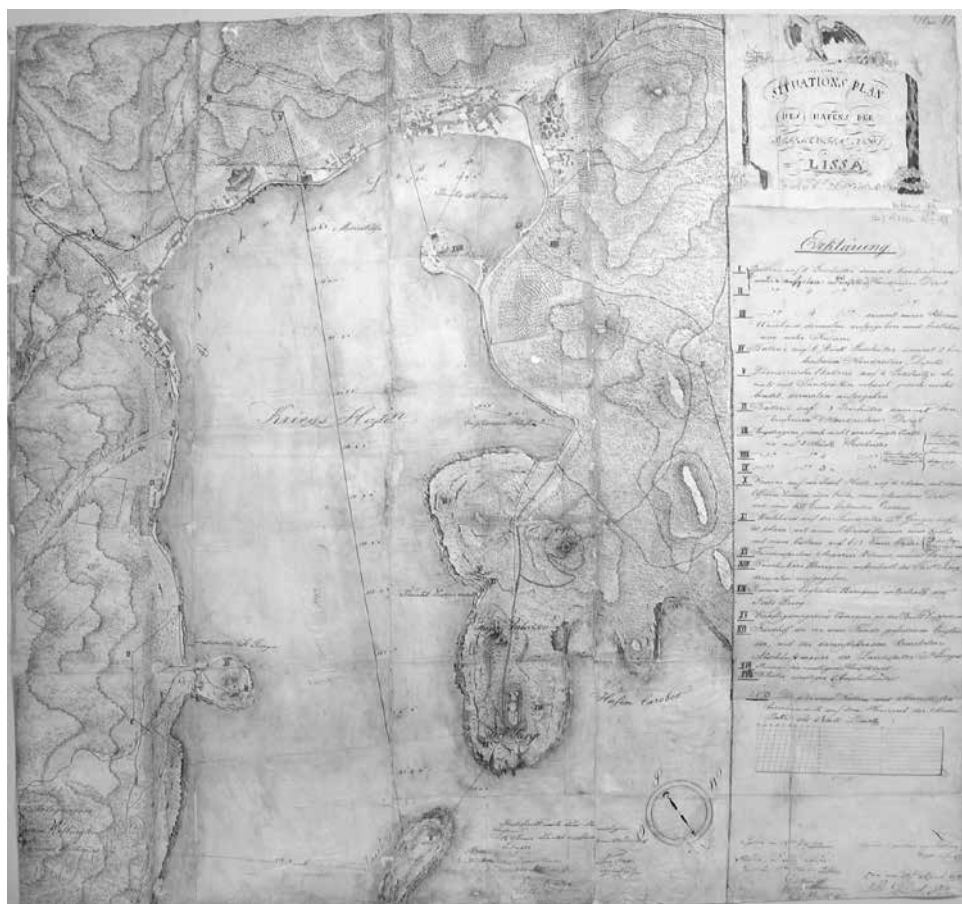
Tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća austrijska je uprava rekonstruirala i poboljšala nekadašnje engleske vojne položaje i izgradila nove.⁷ Ratnu luku Vis tako su branile rekonstruirane kule Robertson, Bentinck i Wellington, utvrda George III., bitnice na Hostu i na poluotočiću sv. Jurja. Neposredno pod utvrdom George III. izgrađena je ratna bolnica i baterija Mamula, južno od nje baterije Robertson i Šupurina, na poluotoku sv. Jurja baterija Schmidt, a uz župnu crkvu baterija Madonna. Baterija između Kuta i poluotočića sv. Jurja koja je bila planirana 1823. godine nije izgrađena. Uz obalne baterije viški su zaljev branile baterije Sv. Kuzma i Sv. Andrija izgrađene visoko nad morem na padini koja se s juga, s oko 230 m n/v strmo spušta prema dnu viške uvale.⁸

6 Uz vojne građevine na planu su označena i opisana i tri prepoznatljiva viška lokaliteta: XVI. groblje engleskih vojnika na poluotoku sv. Jurja, XVII. ruševine nekadašnjeg grada (Issa), XVIII. samostan s amfiteatrom (Prirovo). Austrijski državni arhiv, Ratni arhiv u Beču At – OeStA/KA KPS GPA Inland C III α) Lissa Nr 18

7 O pojačanoj aktivnosti na utvrđivanju otoka tih godina svjedoče planovi nove bitnice Madonna iz 1840., 1842. i 1846., bitnice Šupurina iz 1833., bitnice Mammula iz 1832. i 1833., planovi za preinake utvrde George iz 1835., 1841., 1842. i 1845., bitnice na Hostu iz 1834., pristaništa na Hostu 1843., rekonstrukcije kule Robertson iz 1832. sačuvani u Austrijskom državnom arhivu, Ratnom arhivu u Beču.

At – OeStA/KA KPS GPA Inland C III Lissa, Lissa/Dalmatien (Befestigungen – Alpha)

8 O utvrdama iz razdoblja druge austrijske uprave piše Cvito Fisković, no ključni su tekstovi koji

Slika 1. Plan ratne luke utvrđenog otoka Visa iz 1823. godine (Preuzeto iz Čargo, 2016. 11)

Uz položaje u ratnoj luci Vis, obrambeni sustav otoka tvorili su i utvrda Ferdinand Max iz koje se nadzirao akvatorij Komiže, baterija Manjarema sjeverno od komiškog zaljeva te bitnice Dragomikomik i Podstražje na južnoj strani otoka. Do sredine stoljeća na Vis su pristigli vojnici iz svih krajeva Habsburške Monarhije koji su opsluživali dvadeset i jednu utvrdu i bitnicu.⁹

govore o utvrđivanju Visa članci Stanka Piplovića u kojima prvi put analizira pojedine nacрте iz austrijskoga ratnog arhiva. Piplović, „Austrijska utvrđenja na Visu“, 329-336.; Stanko Piplović: „Primorske fortifikacije 19. stoljeća na istočnom Jadranu“, *Hrvatske obalne utvrde u 19. i 20. stoljeću*, katalog izložbe, ur. Nataša Bajić (Split: Povijesni arhiv Split, 1993.), 34-36.; Fisković, „Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća“, 172-175.

9 Popis baterija i utvrda te popis naoružanja načinjen prema djelu Josefa Fleischera *Geschichte der K. K. Kriegsmarine während des Krieges im Jahre 1866* iz 1906. godine donosi Branko Belamarić.

U talijansko-austrijskoj pomorskoj bici kod Visa 1866. godine Austrija je branila i obranila svoj prestiž na Jadranu. Unatoč toj sjajnoj pobjedi gubila je na drugim frontovima te je 1867. godine bila prisiljena na nagodbu s Ugarskom čime je stvorena dvojna monarhija, Austro-Ugarska. U novom ustroju Vis je i nadalje ostao pod austrijskom upravom. Nakon Viške bitke Austro-Ugarska je počela sustavno graditi ratnu mornaricu i vojno-pomorske baze te je do kraja 19. stoljeća postala jedna od vodećih pomorskih sila u Europi. Budući da je drugu polovicu 19. stoljeća obilježio značajan razvoj broskog artiljerijskog oružja, u Viškom se boju pokazalo da utvrde Visa sa njihovim zastarjelim naoružanjem nisu dorasle moćnim topovima s neprijateljskih brodova.¹⁰ Stoga su tijekom 1867. i 1868. godine izrađeni brojni planovi za preuređenje viških utvrda o čemu je sačuvana obimna dokumentacija u Bečkom ratnom arhivu.¹¹ Projekti za poboljšanja viških utvrda – od rekonstrukcije do rušenja i izgradnje novih na istom položaju – pohranjeni u Ratnom arhivu u Beču odnose se na utvrdu George (varijante iz 1867., 1868. godine), baterije na poluotoku sv. Jurja (iz 1867. godine), tvrđavu Wellington (varijante iz 1867. i 1868. godine), bateriju Šupurina (iz 1867. godine), citadelu na vrhu Sv. Andrija (iz 1867. godine), utvrdu iznad Dola (iz 1868. godine) i kulu Bentinck (iz 1866. godine).¹²

Godine 1873. austrijska je vlada razoružala otok Vis te su vojni položaji onesposobljeni i napušteni.

Batteria della Madonna, Gospina baterija

Najveća fortifikacijska građevina koju su austrijske vlasti izgradile u sklopu obrambenog sustava ratne luke Vis je Gospina baterija / Batteria della Madonna / Gospina utvrda / tvrđava Baterija / Baterija, viški *Batarija* (u daljnjem tekstu Gospina baterija).

Branko Belamarić: *Viški boj u svjetlu broskog naoružanja* (Split: Književni krug, 2021.), 43-53.

- 10 Podatke o nedostatnom i zastarjelom naoružanju na temelju arhivskog podatka iz Austrijskoga ratnog arhiva donosi Piplović. Vis je branjen s 88 komada artiljerijskog oružja, od čega je njih 57 bilo sa zastarjelim glatkim cijevima, a samo 31 sa suvremenim žlijebljenim cijevima. Piplović, „Austrijska utvrđenja na Visu“, 334.
- 11 Piplović, „Primorske fortifikacije 19. stoljeća na istočnom Jadranu“, 35.
- 12 Nacrti su sačuvani u kartografskoj zbirci Ratnog arhiva Austrijskoga državnog arhiva u Beču. At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII. Lissa/Dalmatien (Befestigungen – Alpha)

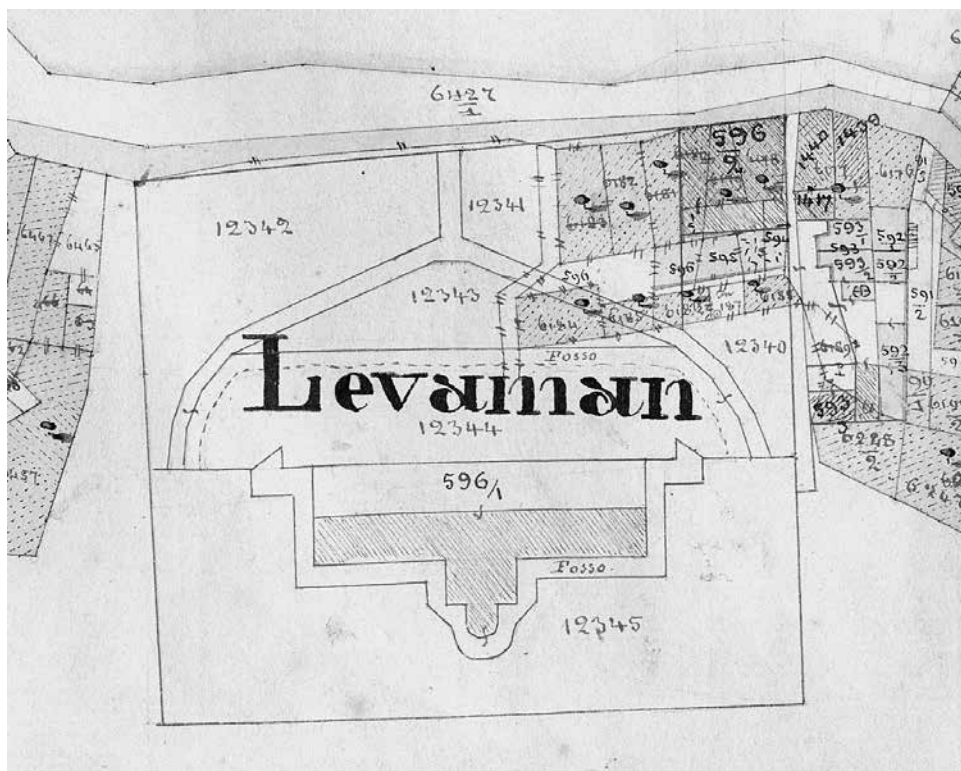
Slika 2. Pogled na bastion, dvorište i vojarnu nekadašnje Gospine baterije 2018. godine (foto: Jani Mardešić, 2018.)

Položaj i priprema za gradnju

Gospina je baterija izgrađena u dubini zaljeva sv. Jurja, gotovo u središtu njegove sjeverne obale. Podignuta je na samoj morskoj obali, na cca 13 m n/v na području nazvanom Levaman, u blizini crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije (Gospe od Spilica) po kojoj je dobila ime.¹³ Položaj baterije nedaleko od župne crkve između Luke i Kuta zacrtan je još 1823. godine. Ta je baterija imala biti zadnja točka obrane unu trašnjosti viškog zaljeva, a samim time i sjeverne obale Visa – utvrđenog otoka.¹⁴ Otkup terena za gradnju započeo je prije prve austrijske katastarske izmjere katastarske općine Vis koja je provedena 1834. godine. Tako su na listu

13 Fisković, „Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća“, 172.

14 Prema nacrtu *K. K. Fortifications Local Direction zu Spalato* (Lokalna inženjerijska direkcija u Splitu) iz 1847. godine obrambeni sustav viške luke tvorile su tri vojne zone: zona Fort Georg na zapadnoj obali, zona St. Giorgio na istoku i zona Batterie della Madonna u dubini zaljeva. Zona Fort Georg obuhvaćala je područje omeđeno linijom koja je tekla od zapadne obale uvala Svitnja mala na sjeveru preko Glavice do uzvisine Gradina obuhvaćajući s juga uvalu Stonca (tada pod nazivom Porto Inglese). Zona St. Giorgio obuhvaćala je šire područje poluotoka sv. Jurja, a zona Batterie della Madonna šire područje oko Gospine baterije. At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII a) Lissa Nr 3

Slika 3. Formiranje čestice za gradnju Gospine baterije 1834. godine i stanje nakon izgradnje na katastarskom planu 1876. godine, detalj (HR-DAST-152 Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju 700, k. o. Vis, fog. XVI Allegato in doppia Scala alla Mapa Originale di Lissa)

broj 16 ucrtane granice parcele određene za gradnju. Činjenica da su u njezinu sjeveroistočnom uglu, na česticama zgrada 594, 595 i 596 još uvijek prikazani vrtovi, gospodarske kuće, staje i dvorišta – imanja Tomića koji su stanovali u neposrednoj blizini, ukazuje na to da je parcela u trenutku izmjere bila u fazi formiranja.¹⁵ Parcele Tomića pripojene su čestici na kojoj je planirana gradnja utvrde, a u Zapisniku čestica zgrada upisano je da su u vlasništvu države.¹⁶

15 Državni arhiv u Splitu (Hrvatska). HR-DAST-152 Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju 700, k. o. Vis, fog. XVI *Allegato in doppia Scala alla Mapa Originale di Lissa*

16 U Zapisniku čestica zgrada iz 1835. godine za k. č. zgr. 594 (Rovina con viale Corte), k. č. zgr. 595 (Casa Economica con Ruina Corte e Viale), k. č. zgr. 596 (Casa Economica con Viale e Corte) u rubrici porezne kategorije navodi se: *Sterile-estinta*, a u Napomeni stoji: *Non esistono sono comprese nella nuova Batteria dello Stato*. HR-DAST-152-AMID 700, k. o. Vis, Zapisnik čestica zgrada iz 1835. godine

Po reambulaciji provedenoj 1876. godine u kartu prve izmjere unesene su promjene nastale u međuvremenu te su crvenom linijom označeni dijelovi novoizgrađene Gospine baterije.

Tijek izgradnje, izvorni izgled i naoružanje Gospine baterije

Zapis u katastarskom planu pokazuje da je prostorna organizacija parcele baterije na području Levaman izvedena onako kako su je zamislili i nacrtali inženjeri Lokalne fortifikacijske direkcije u Splitu, 5. podružnice na Visu (*K. K. Fortifikations Lokal Direktion zu Spalato 5te Filialposten Insel Lissa*) na prikazima organizacije parcele sačuvanima u Ratnom arhivu Austrijskoga državnog arhiva i Hrvatskome državnom arhivu. Nasuprot današnjoj percepciji ovog spomenika kojom se pojam Gospine baterije odnosi na bastion, dvorište i vojarnu, odnosno građevine okružene obrambenim jarkom, sklop Gospine baterije zauzimao je veći prostor. Elementi koji su sastavni dio čitavog kompleksa označeni su u kazalima koja prate nacрте.¹⁷

Uglovi gotovo kvadratične parcele sklopa Gospine baterije (u početku nazvane Baterija nedaleko od župne crkve) obilježeni su kamenim stupićima. U dnu parcele smješten je bastion okrenut moru, južno je vojarna.¹⁸ Dvorište između bastiona i

17 U Ratnom arhivu Austrijskoga državnog arhiva u Beču sačuvana su tri nacрте koji prikazuju cijeli kompleks, odnosno situaciju: dva iz 1842. godine koji dokumentiraju radove izvedene od 1839. do 1842. godine i svojevrsan su izvještaj (ili prilog izvještaju) o izvedenim radovima, stoga su nazvani *Rapports Plan*. Treći je reprezentativni prikaz kompleksa (*Darstellung*), također iz 1842. godine, upotpunjen poprečnim presjekom terena i visinskim kotama glavnih fortifikacijskih elementa (vrh gradobrana, vrh nasipa, dno opkopa, brisani prostor u padu prema moru, put).

At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 19, *Rapports Plan der in den Jahrs 1839. 1840. und 1841. neu erbauten Batterie nächst Pfarr Kirche im Orte Lissa, Vue d'Oiseau*, 1842. Objavljen u: Piplović, 1982., 342.

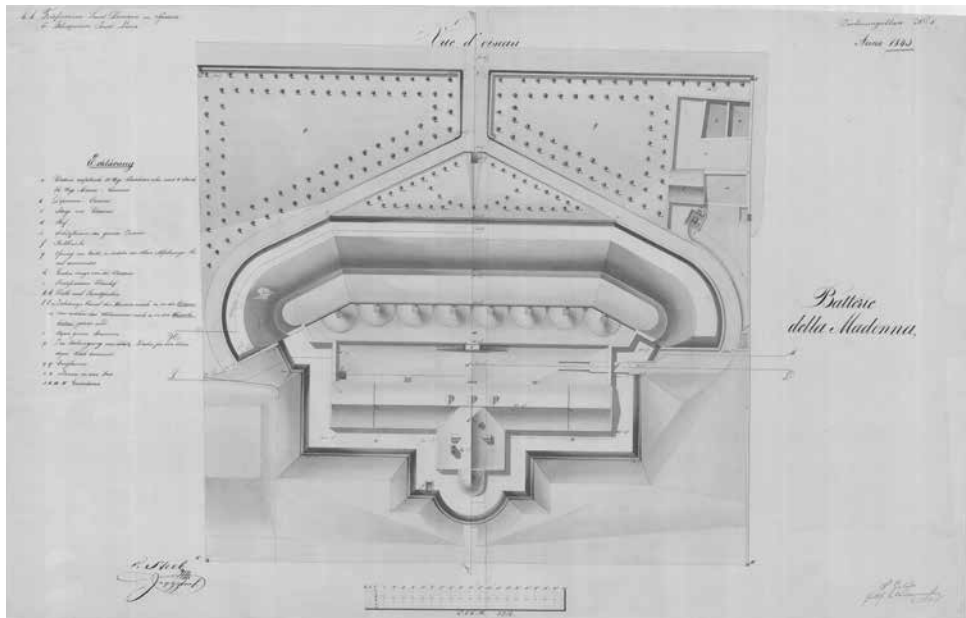
At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 57, *Rapports Plan der in den Jahren 1839 – 1841 und 1841. neu erbauten Batterie nächst der Pfarr Kirche im Orte Lissa, Vue d'Oiseau*, 1842.

At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 60, *Darstellung der neuen Batterie im Hafен zu Lissa, Plan I*, 1842.

U Hrvatskome državnom arhivu sačuvan je nacрте pod naslovom *Batterie della Madonna; Vue d'Oiseau, Zeichnungsblatt No 1*. Istovjetan je nacרתima At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 19 i Nr 57

HR-HDA-902 Kartografska zbirka, K-VII-i-112-1. Objavljeno u Piplović, 1993., 35; Čargo, 2016., 23.

18 Izraz *bastion* koji se koristi u ovom tekstu odnosi se na istaknuti obrambeni dio sklopa čiji zidovi zatvaraju tlocrt u obliku izduženog pravokutnika s kraćim stranicama u formi četvrtine kružnice. Prostor među zidovima ispunjen je nabijenim nasipom, a na vrhu je zaravnati plato na kojemu su iza gradobrana smješteni topovi. Taj se građevni element u svojoj tlocrtnoj formi bitno razlikuje od bastiona u užem smislu pod kojim se podrazumijeva izbočeni dio tvrđavnog bedema konstruiran u obliku peterokuta koji se razvija paralelno s razvojem artiljerije tijekom 16. stoljeća u Italiji, a definitivne oblike dobiva u Francuskoj u 17. stoljeću.

Slika 4. Prostorna organizacija kompleksa Gospine baterije (HR-HDA-902 Kartografska zbirka, K.VII.i.112, 1)

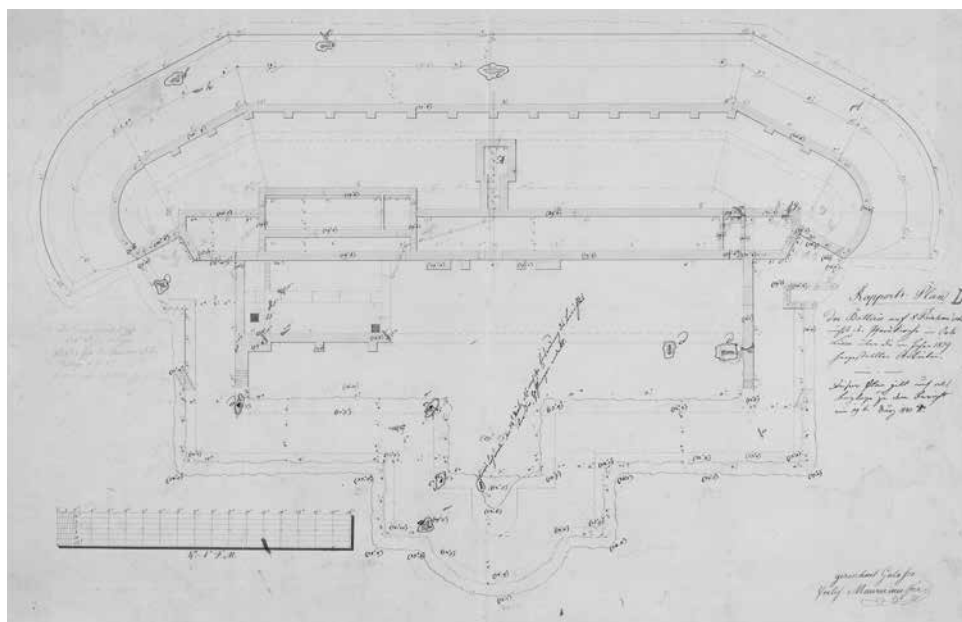
vojarne zaštićeno je obrambenim zidom s istoka i zapada, a cijeli ansambl okružen je jarkom sa skošenim stranicama. Ulaz u dvorište je istočno, preko pokretnog mosta.¹⁹ Na sjevernoj je strani, ispred opkopa, brisani prostor u blagom nagibu prema sjeveru odijeljen podzidom od dužobalnog puta koji na tom mjestu nadvisuje stjenovitu obalu. Na sjeveroistočnom uglu tog prostora organizirano je gradilište okruženo zidom. Uz otvoreno su dvorište jame za deponiranje pijeska i za gašenje vapna, natkriveno spremište živog vapna, cisterna i bazen s vodom. Ovo je gradilište funkcioniralo i nakon završetka gradnje kako bi se omogućio brzi popravak utvrde u slučaju ratnog razaranja.

Iako je prema planu iz 1823. godine baterija trebala imati četiri topa, godine 1839. započela je gradnja baterije s bastionom za smještaj osam Paixhansovih topova (*Batterie auf acht Paixhansche Geschütze*), kako je to naglašeno u naslovima nacrtu koji dokumentiraju napredovanje gradnje u 1839. i 1840. godini.²⁰ Grad-

19 Piplović, „Austrijska utvrđenja na Visu“, 331.

20 At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 38, Rapports Plan A der in Errichtung begriffenen Batterie auf acht Paixhansche Geschütze zu nächst der Pfarrkirche im Orte Lissa – mit Ende October 1840.

At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 38, Rapports Plan B der in Errichtung begriffenen Batterie auf acht Paixhansche Geschütze zu nächst der Pfarrkirche im Orte Lissa – mit Ende October 1840.

Slika 5. Gradnja Gospine baterije, radovi izvedeni tijekom 1839. godine do 19. ožujka 1840. godine, tlocrt (At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 38, Rapports – Plan D)

nju je vodio majstor zidar za gradnju fortifikacija (*Fortifikations Maurermeister*) P. Galasso koji je tlocrtom izvedenog stanja (nacrt D) dokumentirao obim radova učinjenih tijekom 1839. i na početku 1840. godine (do 19. ožujka 1840.).²¹ U tom je periodu iskopan sjeverni obrambeni jarak, izgrađen je temelj, odnosno donji dio skošenog sjevernog potpornog zida bastiona koji je pridržan kontraforama te temelji južnog zida bastiona i prostorija unutar njega, kao i istočnog i zapadnog obrambenog zida dvorišta. Iskopan je rov za temelje vojarne i jarak koji će okružiti vojarnu s južne strane.

At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 38, Rapports Plan C *Anhang zum Rapportsplane der Batterie auf 8 Paixhan'sche Geschütze mit Ende October 1840. in welchem die Grotte ersichtlich ist, in die der Ableitungscanal des Abortes sich ausmündet*

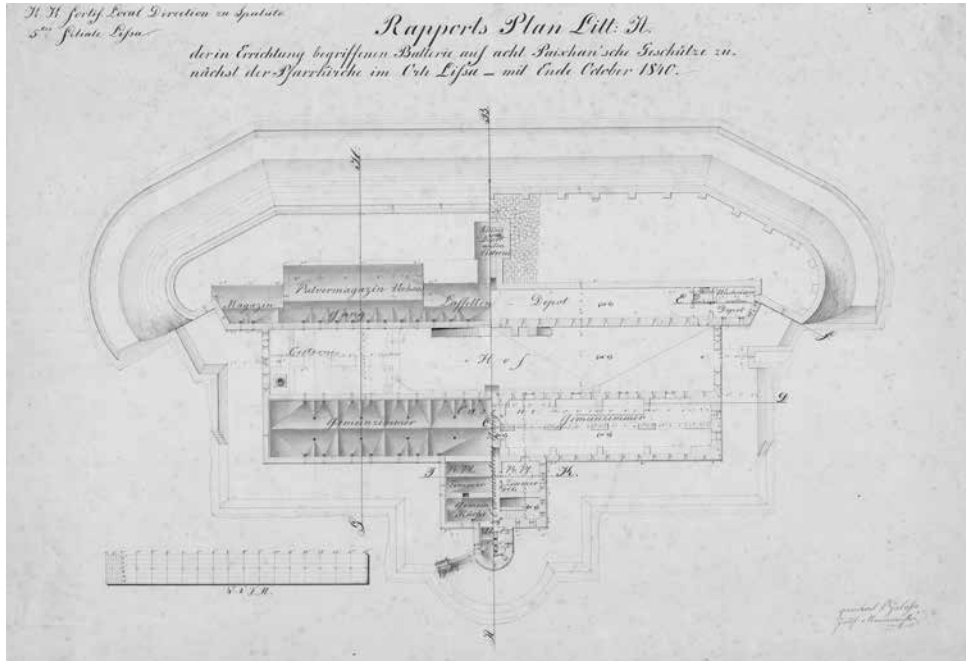
At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 38, Rapports Plan D

Dugocijevne topove s velikim barutnim punjenjem i položenom putanjom za ispaljivanje eksplozivnih zrna (bombi) velikom izlaznom brzinom, namijenjene gađanju u bok drvenih brodova predložio je francuski topnik Paixhans 1823. godine.

Belamarić, *Viški boj u svjetlu brodskog naoružanja*, 180.

- 21 Zidar Petar Galasso, doseljenik iz Hvara, spominje se u matičnim knjigama Visa 1840. godine kao stručnjak za gradnju utvrđenja. Nevenka Bezić Božanić, *Povijest stanovništva u Visu*, (Split: Književni krug Split, 1988.), 198.

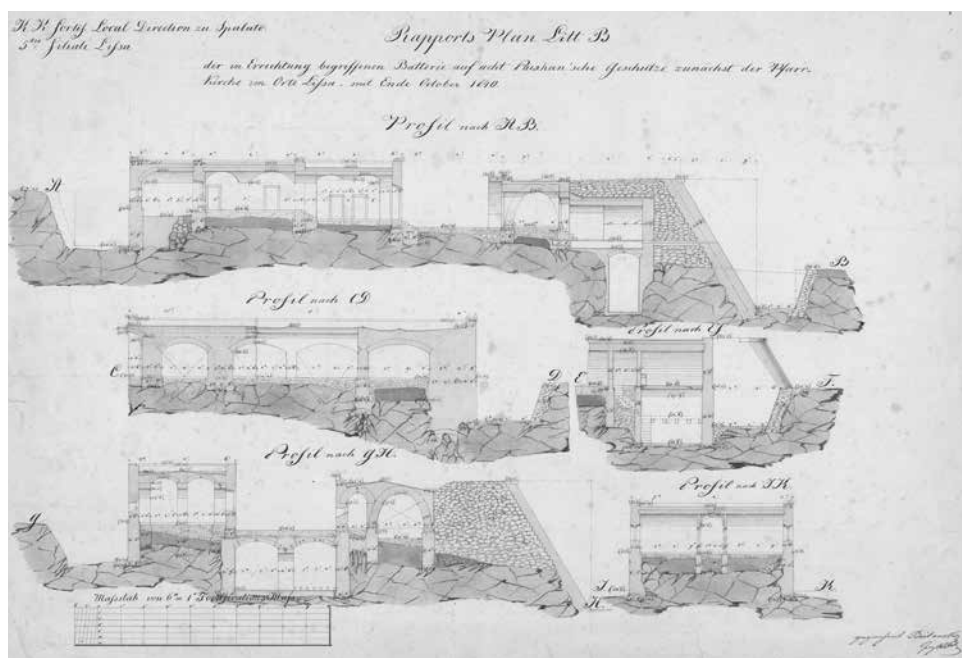
Do kraja listopada 1840. godine (nacrti A i B) završena je gradnja bastiona zasutoga kamenim nasipom unutar kojega su s južne strane svodene prostorije skladišta streljiva, spremišta baruta, skladišta lafeta. U potpunosti je završena cisterna u dvorištu sa sustavom kanala za dovod kišnice s krova vojarne i s plohe popločanog dvorišta. Završeni su svi opkopi s pokosima zidanim kamenom u suhozidu.

Slika 6. Gradnja Gospine baterije, stanje koncem listopada 1840. godine, tlocrt (At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 38, Rapports – Plan A)

Do konca listopada 1840. godine završen je i kanal za odvodnju otpadnih voda koji vodi od sanitarnih prostorija u prizemlju vojarne do prirodne špilje povezane s morem jugozapadno, ispod obrambenog jarka (nacrt C).

Izvorni izgled Gospine baterije dokumentiraju nacrti izvedenog stanja (*Rapports Planen*). Oni su više puta precrtavani, vjerojatno kao sastavni dio različitih dokumenata – vojnih i financijskih izvještaja. Tako se u bečkom Ratnom arhivu čuvaju dva kompleta nacrti iz 1842. godine koji se sastoje od po pet listova (At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 19 i At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 57). Uz ranije opisanu situaciju (1. *Vue d’Oiseau*), oni sadrže tlocrt prizemlja (2. *Ebener Erde*), tlocrt kata (3. *Erster Stock*), poprečne presjeke s pročeljima (4. *Profile zu den Rapports Planen*) i uzdužne presjeke s pročeljima (5. *Profile zu*

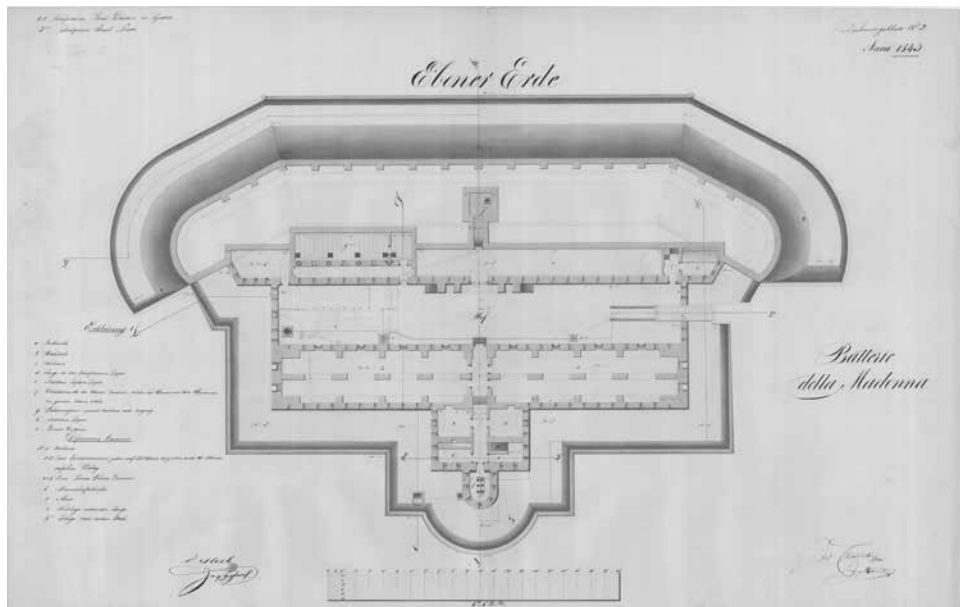
Slika 7. Gradnja Gospine baterije, stanje koncem listopada 1840. godine, presjeci (At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII a) Lissa Nr 38, Raports – Plan B)

den *Rapports Planen*). Jednaki nacrti, ali iz 1843. godine, čuvaju se i u Hrvatskom državnom arhivu objedinjeni u HR-HDA-902 Kartografska zbirka, K.VII.i.112. Ovi su nacrti gotovo identični, razlikuju se samo u kvaliteti papira i jasnoći boja.²²

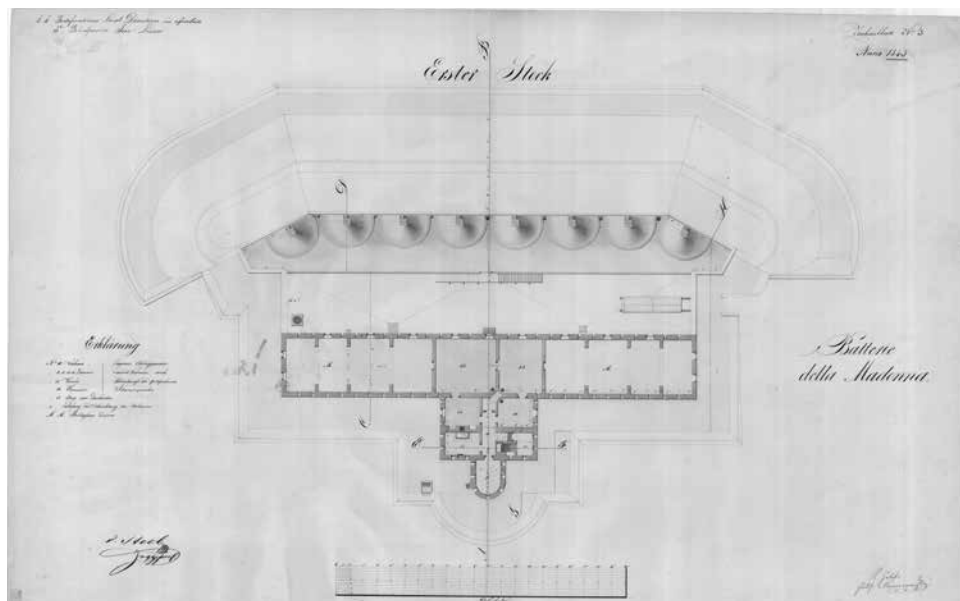
U središtu dijela Gospine baterije koji je opkoljen jarkom nalazi se unutrašnje dvorište u kojemu i oko kojega su organizirani svi sadržaji, pomno opisani u kazalu svakog tlocrta. Na zapadnom je kraju dvorišta kruna bunara nad ukopanom cisternom. Na sjevernoj su strani dva jednokraka stubišta kojima se uz južni vertikalni zid bastiona penje na plato s topovima smještenima iza grudobrana. Iz dvorišta se ulazi u prostorije pod nasipom bastiona: stražarnicu sa skladištem na istoku, uz pokretni most, skladište lafeta povezano s manjom prostorijom s krunom bunara pod kojom je mala cisterna, skladište baruta s predprostorom i artiljerijsko skladište. Svaka od tih prostorija ima zaseban ulaz. S južne je strane dvorišta vojarna koja se sastoji od centralnog dijela s dvama krilima. Prizemlje je namijenjeno za smještaj vojnika u dvjema zajedničkim spavaonicama, a sadrži još i sanitarni čvor i kuhinju.

22 Uz nacрте izvedenog stanja u Ratnom arhivu Austrijskog državnog arhiva sačuvan je i prikaz (*Darstellung der neuen Batterie im Hafen zu Lissa*) kojim je na tri lista dokumentiran izgled utvrde što uključuje sve tlocрте, karakteristične presjeke i pročelja. At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII a) Lissa Nr 60

U krilima na katu rezervne su prostorije bez posebne namjene, a u središnjem dijelu prostorije za smještaj kaplara s kuhinjom i inženjerskom kancelarijom.²³

Slika 8. Tlocrt prizemlja iz 1843. godine (HR-HDA-902 Kartografska zbirka, K.VII.i.112, 2)

Slika 9. Tlocrt kata iz 1843. godine (HR-HDA-902 Kartografska zbirka, K.VII.i.112, 3)

23 Piplović, „Austrijska utvrđenja na Visu“, 331, 332.

Nacrti Gospine baterije i njihove tehničke karakteristike

Nacrti su crtani u mjerilu $6''' = 1^{\circ}$ F. M. (6 crta = 1 hvat), odnosno 1 : 144, a uz numeričko mjerilo sadrže i grafičko. Iako su u vrijeme utvrđivanja otoka Visa u austrijskim pokrajinama službene bečke, odnosno, donjoaustrijske dužinske mjere, u planiranju i gradnji utvrda koristio se fortifikacijski mjerni sustav. Fortifikacijski mjerni sustav (*Fortifikations – Mass*) po nazivima mjernih jedinica i njihovim međusobnim odnosima istovjetan je donjoaustrijskom: 1 hvat (*Klafter*) = 6 stopa, 1 stopa (*Fuss*) = 12 palaca, 1 palac (*Zoll*) = 12 crta, 1 crta (*Linie*) = 12 točaka i točka (*Punkt*), no duljina bečkog (donjoaustrijskog) hvata preračunata u metričke mjere iznosi 1,896 m, a duljina fortifikacijskog hvata je 1,949 m.²⁴ Sa stajališta tehničke struke posebno je značajno da su sve dimenzije građevine i njezinih konstruktivnih elemenata kotirane, odnosno izražene numerički u fortifikacijskim mjerama, hvatima (oznaka ⁰), stopama (oznaka [‘]) i palcima (oznaka [”]).²⁵ Visinske kote završnih slojeva podova, vanjskih istaknutih elemenata građevina (streha, sljemena krova vojarne, platoa bastiona, dna opkopa i sl.) također su iskazane numerički u stopama i palcima, i to u odnosu na morsku površinu koja je označena kao 0⁰ 0'. Standard kotiranja tehničkih nacrtu u istom smo obliku zadržali i danas, samo su mjere izražene u metričkom mjernom sustavu. Nacrti su crtani crnim tušem, tankom linijom, i obojeni. Boja nije slučajno odabrana, i ona je standardizirana: crvenom su obojani zidani konstruktivni elementi (zidovi, temelji i svodovi), plavom kameni elementi (stube, opločanje podova, kruna bunara), okerom drveni elementi (daščana oplata, grede, podovi) kojima su u presjecima tušem ucrtani godovi. Zemljani nasip obojen je smeđe s točkicama, a sraslo zemljano tlo samo smeđe. Stijene su sive ili sivoplave, sa šrafaturom u različitim smjerovima. Suhozidi i kameni nasip nisu obojani, već su prikazani nepravilnim većim i manjim kružićima.

Čitanje boja i simbola koji prikazuju pojedine građevinske elemente uz preračunavanje njihovih dimenzija omogućuje nam saznanja o ugrađenim građevinskim materijalima i primijenjenim tehničkim rješenjima bez istražnih radova na samoj građevini, odnosno njezinim sačuvanim dijelovima.²⁶

24 Fortifikacijske se mjere temelje na francuskim mjerama, a javljaju već početkom 17. stoljeća. Tako je fortifikacijski hvat jednak pariškom hvatu, *toise*. S obzirom na istovremenu upotrebu fortifikacijskog i bečkog sustava dužinskih mjera, u upotrebi su bile posebne tablice uvedene za preračunavanje jednih u druge.

Zlatho Herkov: „Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu (I. dio)“, *Zbornik Histojskog instituta JAZU* 7, (1974.), 77-79., 84-86.

25 O simbolima kojima su označene pojedine mjere piše Herkov. *Isto*, 68.

26 U Državnom arhivu u Splitu pohranjena je srodna građa – nacrti pulskih baterija i utvrda nastali djelovanjem Inženjerijske direkcije u Puli između 1855. i 1916. godine. O zbirci s aspekta arhivističke struke piše Gordana Tvrdić. Gordana Tvrdić, „Zbirka planova inženjerijske direkcije u Puli 1855.-1916. (K.u.K. Genie Direction zu Pola 1850.-1918.)“, *Hrvatske obalne utvrde u 19.*

Konstrukcija Gospine baterije i tehnička rješenja

Nacrti Gospine baterije, a posebno oni koji ilustriraju izvještaje o napredovanju izgradnje tijekom 1839. i 1840. godine, otkrivaju brojne tehničke podatke i rješenja koja se na završenoj građevini ne mogu vidjeti.

Trakasti (kontinuirani) temelji svih građevina oslonjeni su na čvrste stijene koje se penju od sjevera prema jugu, stoga je dubina temeljenja različita. Mjesta na kojima stijene razdvajaju duboke pukotine (škrape) premoštene su svodnom konstrukcijom kako bi se težina zidova prenijela na stabilnu i čvrstu podlogu. Debljina temeljnih zidova kreće se između 3' i 3' 4" F. M. (97,5 i 108,3 cm), a prostor između njih ispunjen je zbijenim zemljanim nasipom. Ispod završnog sloja poda od kamenih ploča u prostorijama unutar bastiona i u prizemlju vojarne zbijeni je kameni nabačaj. Spremište baruta mora biti suha prostorija, stoga nema kamena pod, već pod od dasaka na gredama ispod kojega je nad zbijenim nasipom zračni tampon. Opkop ispred bedema i oko vojarne ukopan je u stijenu, a njegovi su pokosi obloženi suhozidom od priklesanog kamena. U stijenu su ukopane i velika cisterna u dvorištu i ona unutar nasipa bastiona. Kosi zid bastiona s unutarnje strane podržan je kontraforama te je na mjestu kontrafora debeo 3' 6" F. M. (113,7 cm). Prostorije prizemlja presvedene su svodovima različite geometrije (plitki bačvasti, križni, polukružni i u formi parabole), debljine 1' F. M. (32,5 cm) u vojarni i 2' F. M. (65 cm) unutar bastiona.

Spremište baruta kao prostorija s posebnim sigurnosnim zahtjevima riješena je tako da je od dvorišta odijeljena predprostorom. U zidu između predprostora i barutane izvedeni su odzračni kanali koji imaju dvostruku funkciju: preko njih se ventilira zračni tampon ispod poda barutane, a u slučaju eksplozije amortiziraju udarni val tako da osiguravaju zid od rušenja.

Prostorije unutar zemljanog nasipa bastiona zaštićene su od prodora vlage na inventivan način. Nad njihovim je svodovima izveden sustav razvedenih „kovova“, kosih ploha popločanih kamenom, preko kojih se procjedna oborinska voda slijeva u vertikalne kanale i rigalicama izbacuje na površinu dvorišta. Na isti je način izgrađen sustav odvodnje unutar nasipa ispod poda kata vojarne kako bi prostorije prizemlja ostale zaštićene od prokišnjavanja ako bi došlo do oštećenja krova ili rušenja kata.

Popločana površina dvorišta iskorištena je kao naplav cisterne: izgrađena je u blagom padu prema rešetkama preko kojih voda teče u zidani kanal koji vodi u podzemni spremnik. Na taj je kanal priključen sustav odvodnje s krova vojarne.

i 20. stoljeću, katalog izložbe, ur. Nataša Bajić (Split: Povijesni arhiv Split, 1993.), 63-73.

Završetak gradnje, kasnije preinake i uloga Gospine baterije u Viškom boju

Već sam naziv ranije navedenog nacrt iz 1842. godine *Rapports Plan der in den Jahren 1839. 1840. und 1841. neu erbauten batterie nächst Pfarrkirche im Orte Lissa* (Plan nove baterije izgrađene 1839., 1840. i 1841. uz župnu crkvu u mjestu Visu) ukazuje na to da je gradnja Gospine baterije završena 1841. godine. Nad ulazom u dvorište oštećena je mramorna ploča s uklesanim natpisom BATTERIA DELLA MADONNA ANNO MDCCCXLI koji je bio jasno čitljiv sve do šezdesetih godina 20. stoljeća.²⁷

Godine 1846. prvi je kat vojarne na svojem krajnjem istočnom i zapadnom kraju povezan s platoom bastiona. Tada su povišeni istočni i zapadni zid dvorišta te su na tim povišenim dijelovima izvedene puškarnice. S unutarnje strane zida ugrađene su dvostruke kamene konzole koje su nosile otvoreni prilaz bastionu, ophod. Ophod je prema dvorištu zaštićen ogradom od metalnih stupića.²⁸ Pri gradnji ove veze nekad prazne prostorije prvog kata dobile su novu namjenu: u zapadnom je krilu stan zapovjednika, a u istočnom stan nižih časnika i spremište uniformi.²⁹

Uoči Viškog boja, odlučujuće bitke u sukobu između talijanske i austrijske mornarice kojom su Talijani osvajanjem otoka Visa – „Gibraltara Jadrana“ željeli osigurati prevlast nad Jadranom, na otoku je bilo 1833 vojnika pod zapovjedništvom pukovnika Ursa. Vojnici su bili smješteni u utvrdama i privatnim kućama pretvorenima u vojarne na Klapavici (predio Luka) i u Kutu. Zapovjedništvo otokom bilo je u kući na Maloj bandi.³⁰ Tako je uz brojne vojne građevine u funkciji obrane otoka i samo naselje Vis postalo vojna baza, a njegovi stanovnici taoci interesa vojnih sila.³¹ Nakon neuspjelog talijanskog pokušaja iskrcavanja u Rukavac i Komižu 17. srpnja 1866. godine, talijanska je mornarica 18. srpnja žestoko napala utvrde i bitnice na ulazu u višku luku. One su redom oštećene, no tijekom noći, nakon povlačenja

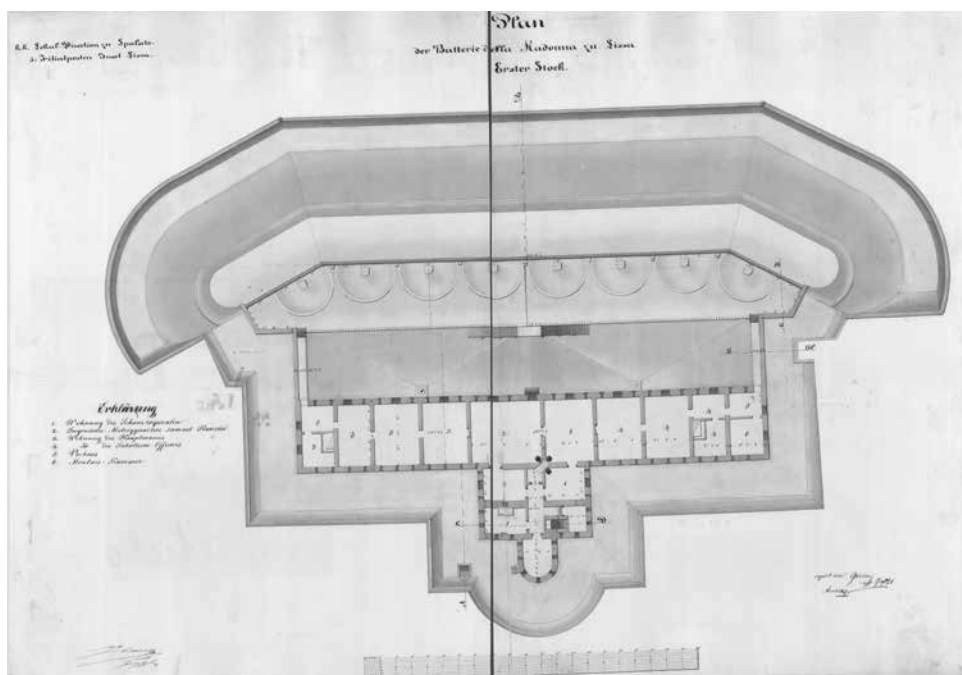
27 Ploču opisuje Cvito Fisković, no na temelju pogrešnog tumačenja katastarskog plana navodi da je Gospina baterija bila izgrađena ranije. Fisković, „Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća“, 173.

28 Sačuvana je skica tog rješenja iz 1846. godine (tlocrt, presjeci, detalji kamenih konzola i pogled na ophod s dvorišne strane) pod nazivom *Plan des ersten Stockwerkes der Defensions Caserne an der Gorge der Batterie Madonna*. At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII α) Lissa Nr 57.

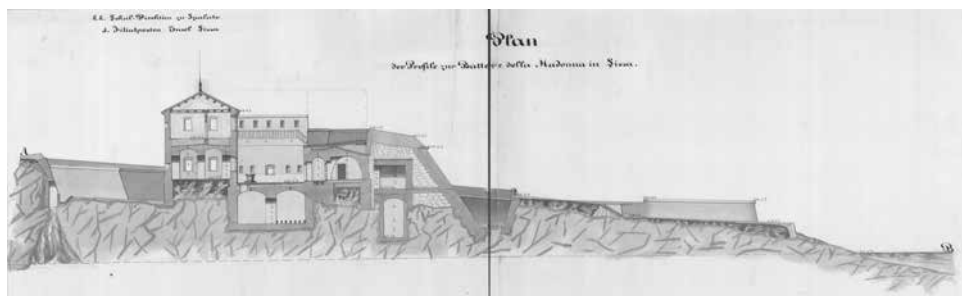
29 Novi izgled kata vojarne i ophoda koji povezuje vojarnu s bastionom prikazan je na tlocrtu i presjeku iz 1847. godine. U legendi uz prikaz tlocrta opisana je nova namjena prostorija na katu vojarne koje su neposredno nakon izgradnje bile prazne. HR-HDA-902 Kartografska zbirka, K.VII.i.114.

30 Petar Kuničić, *Viški boj*, (Zagreb: Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1892.), 28. Novak, *Vis I*, 161., 234.

31 O vojnoj posadi otoka koja je iz raznih krajeva doselila na Vis za vrijeme druge austrijske uprave, o posadi brodova usidrenih u viškoj luci te o Višanima koji su služili u mornarici na temelju podataka iz matičnih knjiga piše Nevenka Bezić Božanić. Bezić Božanić, *Povijest stanovništva u Visu*, 230, 232-240.

Slika 10. Tlocrt prvog kata vojarne nakon izvedbe ophoda (HR-HDA-902 Kartografska zbirka, K.VII.i.114, 3)

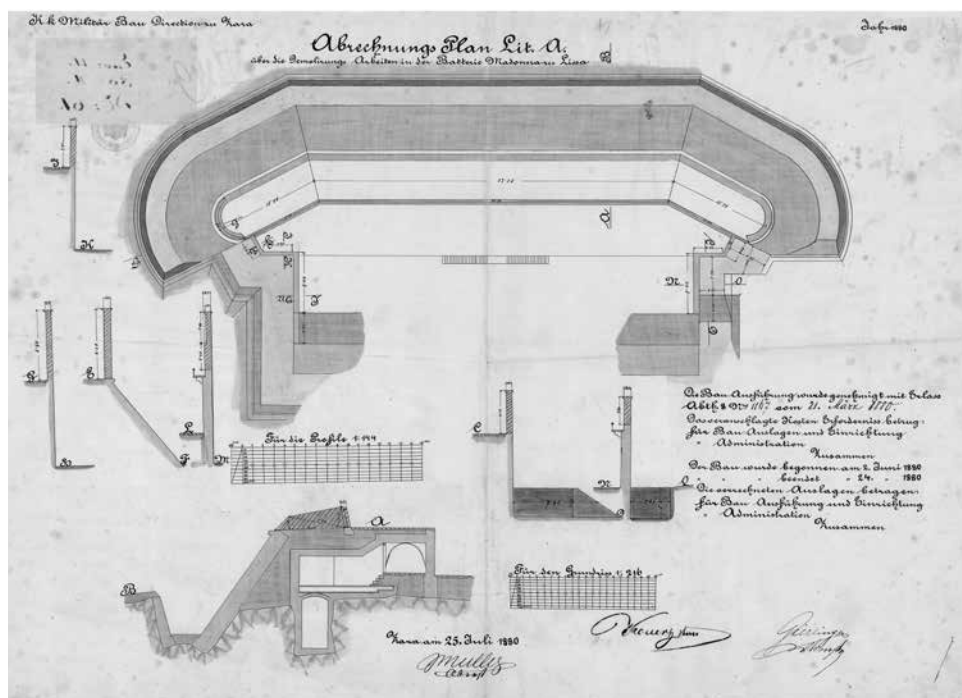

Slika 11. Poprečni presjek zgrade vojarne i bastiona s pogledom na ophod (HR-HDA-902 Kartografska zbirka, K.VII.i.114, 1 – detalj)

talijanske flote, ta su oštećenja popravljena. Sljedećeg su dana nastavljeni napadi na vanjske utvrde koje su pale jedna za drugom, pa je talijanskim brodovima predvođenim topovnjačom „Formidabile“ otvoren ulaz u višku luku. „Formidabile“ se usidrio neposredno ispred Gospine baterije. Okršaj dobro naoružane topovnjače i slabije naoružane posade Baterije ipak je završio teškim oštećenjem broda. Gospina je baterija izdržala napad neoštećena iako je nakon njega imala još samo sedam ispravnih topova, a „Formidabile“ je izbačen iz borbe. Nakon tog napada, u kojemu

je posada Gospine baterije obranila višku luku, borba se nastavila na moru pred sjevernom obalom otoka te je završila pobjedom austrijske mornarice i povlačenjem talijanske eskadre 20. srpnja 1866. godine.

Nakon odluke o demilitarizaciji Visa, a prije napuštanja otoka, austrijske su vlasti porušile vitalne dijelove svih viških utvrda i baterija kako bi one bile u potpunosti vojno neupotrebljive. Rušenja nisu provedena nasumice: kao što su vojni inženjeri izrađivali planove za gradnju, tako su izradili i planove za rušenje. Onesposobljavanje Gospine baterije za vojnu namjenu zabilježeno je na obračunskom planu rušenja iz 1880. godine: srušen je grudobran i zaravnan plato na vrhu kamenog pokosa bastiona te su porušeni i gornji dijelovi zidova koji su na istočnoj i zapadnoj strani branili topničke položaje – zidova koji su nadozidani 1846. godine. Kamene konzole i ophod nisu srušeni. Obrambeni jarak uz pokretni most djelomično je zasut.³²

Slika 12. Onesposobljavanje Gospine baterije, obračunski nacrt radova rušenja (At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII a) Lissa Nr 54, Abrechnungs – Plan A)

32 *Abrechnungs Plan über die Demolirungs Arbeiten in der Batterie Madonna zu Lissa* (Obračunski nacrt radova rušenja u bateriji Madonna) iz 1880. godine; crtež na paus-papiru. At – OeStA/KA KPS GPA Inland CIII a) Lissa Nr 54, A

Baterija (*Batarija*), civilne namjene nekadašnje Gospine baterije

Krajem 19. stoljeća u Visu je, kao i u ostalim dalmatinskim naseljima i gradovima, raslo siromaštvo. Briga o siromasima, bolesnima i napuštenoj djeci organizirana je radom dobrotvornih društava. Tako je, neposredno nakon demilitarizacije Visa, Gospina baterija postala vlasništvo društva „Javna dobrotvornost“, a u njezinoj su vojarni zbrinuti stari i siromašni.³³ Zahvaljujući činjenici da je fortifikacijska namjena zamijenjena javnom, civilnom, nekadašnja Gospina baterija jedna je od rijetkih viških vojnih građevina 19. stoljeća ostala gotovo u potpunosti sačuvana u svome izvornom obliku.

Na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće na brisanom prostoru pred bastionom uređen je park koji prikazuju onodobne razglednice, a na mjestu nekadašnjega organiziranog gradilišta u sjeveroistočnom uglu parcele podignuta je kuća. U prvoj polovici dvadesetog stoljeća zadržane su južna, istočna i zapadna granica parcele nekadašnje Gospine baterije, jasno prepoznatljive u prostoru. Južno i zapadno neizgrađeno je područje s terasastim poljoprivrednim površinama omeđenima suhozidnim podzidima.³⁴

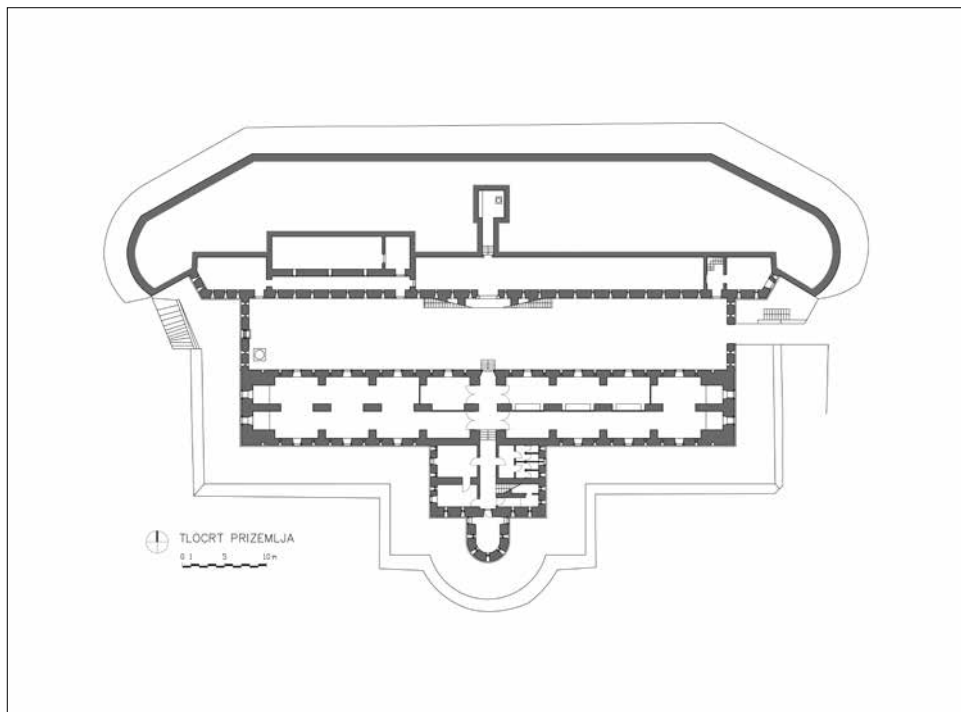
Godine 1964. prema projektu arhitekta Nevena Šegvića zapadno od parcele Baterije izgrađena je zgrada osnovne škole. Prema Šegvićevom urbanističkom rješenju šetnica uz more zapadno od parcele Baterije proširena je u trg s kojega se prilazi školskoj zgradi. Prilaz školi s trga uz more hortikulturno je osmišljen te je u slobodno parkovno rješenje uključen i dio prostora pred bedemom Baterije. Može se pretpostaviti da su tada porušeni sjeverni i zapadni ogradni zid parcele Gospine baterije te je na taj način njezin slobodni, neizgrađeni dio integriran u okolni prostor. U jugoistočnom dijelu parcele, također prema Šegvićevu projektu, izgrađen je dječji vrtić. Godine 1977. uz kuću s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće na sjeveroistočnom uglu parcele nekadašnje Gospine baterije dograđen je južni aneks, a od nje prema zapadu izgrađena je ljetna pozornica te je tako formiran kompleks Doma JNA, nakon 1992. godine Kulturni centar Visa. U stariju kuću Kulturnog centra Visa godine 1999. useljena je gradska knjižnica. Istočna granica parcele utvrde ostala je prepoznatljiva u prostoru i danas – na njezinu je pravcu istočno pročelje Kulturnog centra i uličica koja povezuje put uz obalu s platoom ispred glavnog ulaza u tvrđavu.

Nakon završetka Drugoga svjetskog rata na prvom katu zapadnog krila zgrade nekadašnje vojarne bilo je smješteno sjedište Okružnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (OK SKH).

33 Novak, *Vis I*, 23.

34 Opisanu situaciju ilustrira razglednica iz arhiva Konzervatorskog odjela u Splitu, Album 6, inv. fot. 101092 A IX 120

Godine 1964. u sklopu proslave dvadesete godišnjice boravka organa vrhovne vojne i političke vlasti na otoku Visu postavljena je u prizemlju zgrade Baterije izložba o povijesti Visa od 1921. do 1945. godine. Izložbom je osnovan Memorijalni muzej Vis – sjedište Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske, Partizanskih odreda Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (VŠ NOV i POJ i NKOJ) koji je djelovao u sastavu Muzeja revolucije naroda Hrvatske. Godine 1991. viški je muzej postao sastavni dio Hrvatskoga povijesnog muzeja kao njegov izdvojeni dio. U rujnu 1994. godine grupa djelatnika Hrvatskoga povijesnog muzeja demontirala je izložbu kojom je muzej osnovan trideset godina ranije pa je viški muzej zatvoren za javnost.³⁵

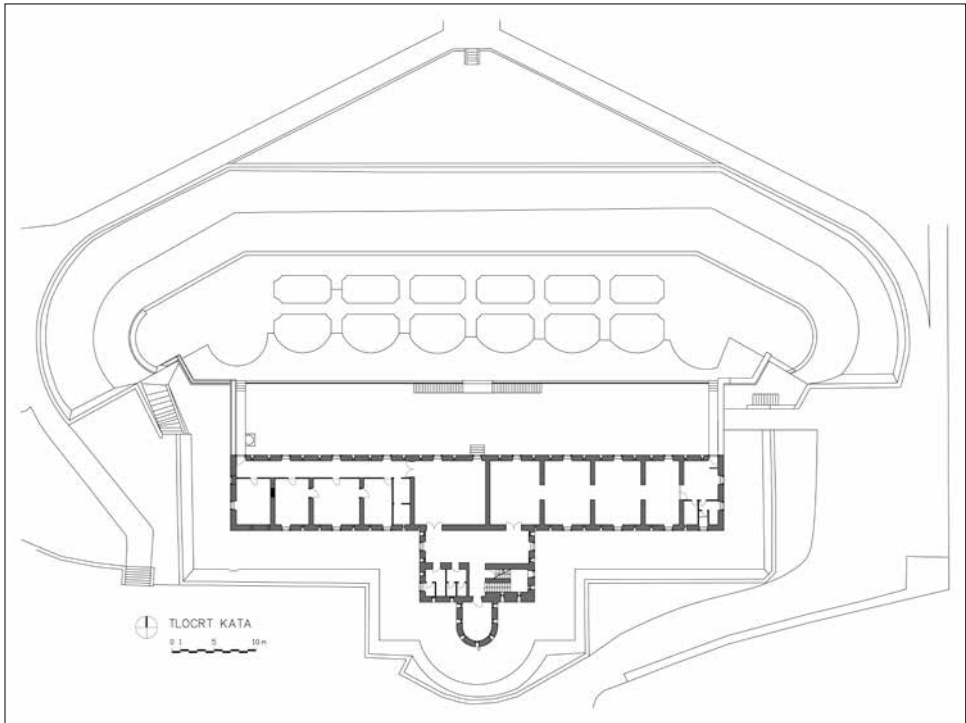

Slika 13. Baterija, postojeće stanje, tlocrt prizemlja. Nekadašnja vojarna prilagođena je muzejskoj namjeni, no pri tome je gotovo u potpunosti sačuvana izvorna struktura. (arhitektonski snimak: Ante Mardešić, dipl. ing. arh., 2018.)

Na prvom katu zgrade Baterije 1983. godine postavljena je izložba *Issa – otok Vis u helenističko doba*. Ovom je izložbom Arheološki muzej iz Splita utemeljio izdvojenu zbirku – Arheološku zbirku Issa. U presvedenoj prostoriji nekadašnjeg

35 Nataša Mataušić, „Projekt transformacije memorijalnog muzeja Vis u Zavičajni muzej otoka Visa“, *Informativa museologica*, Vol. 26, 1 – 4 (1995), 70.

spremišta Gospine baterije, pod zemljanim nasipom bastiona, smještena je zbirka amfora iz 2. stoljeća p. n. e. s podvodnog lokaliteta Vela svitnja. Zbirka je prezentirana prema projektu arhitekta Željka Kovačića.³⁶ Ta hidroarheološka zbirka ostala je najatraktivniji dio zbirke Issa jer su izložene amfore složene na isti način na koji su slagane u potpalublju antičkih brodova. Od osnutka Arheološke zbirke Issa do danas sve prostore Baterije postupno je preuzeo Arheološki muzej iz Splita. Tijekom ljeta u dvorištu Baterije održavaju se koncerti i predstave.

Slika 14. Baterija, postojeće stanje, tlocrt kata. U uređenju muzeja sredinom 20. stoljeća u istočnom krilu u potpunosti je sačuvana organizacija prostora iz 1846. godine. Veće se promjene uočavaju u centralnom dijelu zgrade i u njezinu zapadnom krilu. (arhitektonski snimak: Ante Mardešić, dipl. ing. arh., 2018.)

Današnja vizura s mora na Gospinu bateriju ostala je gotovo ista kao u vremenu gradnje. Remeti je jedino betonska pozornica terase nekadašnjeg Doma JNA (kasnije Kulturnog centra Visa). Prostor koji neposredno okružuje kompleks nekadašnje Gospine baterije i na kojemu nije bila dozvoljena gradnja sve do napuštanja austrijskih vojnih položaja na Visu nije zauzet individualnom izgradnjom. Ipak,

36 Nataša Mataušić: „Što se krije iza zatvorenih vrata?“, *Informatica museologica*, Vol. 29, 3 – 4 (1998), 98-99.

vizura na Bateriju s juga drastično je promijenjena: parkiralište i prometnica, odnosno betonske i asfaltirane površine, proširene su sve do ruba opkopa uz zgradu nekadašnje vojarne.

Slika 15. Ortofoto snimak kompleksa 2018. godine (foto: Jani Mardešić, 2018.)

Zaključak, valorizacija

Gospina baterija jedinstven je primjer gotovo u potpunosti sačuvane austrijske fortifikacijske građevine izgrađene četrdesetih godina 19. stoljeća na otoku Visu. Izgrađena je u sklopu obrambenog sustava ratne luke Vis kao središnja točka obrane unutrašnjosti ratne luke. Osim što svjedoči o načinu ratovanja kojemu je prilagođena, svojim graditeljskim detaljima i primijenjenim tehničkim rješenjima svjedoči i o visokom stupnju znanja vojnih inženjera i graditelja. Uz gotovo u potpunosti sačuvanu izvornu strukturu Gospina baterija čuva i trag namjerne destrukcije koju su provele austrijske vlasti nakon demilitarizacije otoka. Kompleks Gospine bateri-

je ima sve elemente utvrde jer sadrži sve one graditeljske elemente i građevine koje omogućavaju samostalno funkcioniranje bez opskrbe izvan perimetra (obrambeni zidovi i opkop, bastion, vojarna za smještaj stalne posade, spremnik vode, gradilište s deponijem građevinskog materijala, spremišta hrane, artiljerije i municije) iako je tijekom svoje povijesti zadržala naziv baterija. Zahvaljujući činjenici da je neposredno nakon austrijske demilitarizacije otoka prenamijenjena u objekt javne, civilne namjene koja je zadržana i danas, izvorni izgled Gospine baterije gotovo je u potpunosti sačuvan. Iznimnom mjestu Gospine baterije u korpusu fortifikacijskih građevina otoka Visa pridonosi i obimna dokumentacija iz kartografskih zbirki Ratnog arhiva u Beču i Hrvatskoga državnog arhiva s pomoću kojih je moguće pratiti kompletan proces izgradnje baterije počevši od koncipiranja fortifikacijskog sustava otoka Visa te formiranja i funkcioniranja ratne luke Vis preko planiranja, gradnje do konačne realizacije. Uz iznimno mjesto u graditeljskoj baštini Gospina baterija imala je važnu ulogu u borbama sredine 19. stoljeća u kojima je otok Vis bio u fokusu borbe europskih vojnih sila za prevlast na Jadranu. Gospina se baterija posebno ističe među ostalim građevinama austrijskog fortifikacijskog sustava na otoku Visu koje su većim dijelom devastirane ili srušene te su danas neprepoznatljive i nečitljive u prostoru.

O zbirci karata, planova i nacрта Ratnog arhiva Austrijskog državnog arhiva pod nazivom Lissa/Dalmatien (Befestigungen – Alpha)

Ref. code At – OeStA/KA KPS GPA Inland α) CIII Lissa

Zbirka karata, planova i nacрта nastala je radom Inženjerijske direkcije u Splitu (*K. K. Genie Direction zu Spalato*), Lokalne inženjerijske direkcije u Splitu (*K. K. Genie Local Direktion von Spalato*; *K. K. Fortifications Local direction zu Spalato*), podružnice splitske inženjerijske direkcije na Visu (*K. K. Fortifications Local direction zu Spalato – V. Filialposten Insel Lissa*), Direkcije za gradnju utvrda na Visu (*K. K. Befestigungs Bau Direktion zu Lissa*) te Inženjerijske direkcije u Zadru (*K. K. Militär Bau Direction in Zara*). Sačuvana građa nastajala je u diskontinuitetu od 1815. do 1880. godine.

Zbirka se odnosi na vojne građevine otoka Visa, kako na one postojeće tako i na planirane. Tvore je zemljopisne karte, tehnički nacrti vojnih građevina te pisani izvještaji (*Comissions Protocol*).

Pisani izvještaji iz 1863. i 1866. godine govore o stanju vojnih položaja i utvrda, naoružanju i broju ljudstva na otoku Visu uključivši i financijske izvještaje o troškovima izgradnje i održavanja položaja na otoku.

Zemljopisne karte odnose se na otok Vis i posebno na uvalu sv. Jurja – ratnu luku Vis. Karte otoka prikazuju položaj otoka Visa u odnosu na okolne otoke Šol-

tu, Brač, Hvar, Biševo i Korčulu, njegove reljefne osobitosti te položaj svih putova, naselja i vojnih građevina, kao i nazive svih uvala i njihove geografske osobitosti. Karte koje detaljno prikazuju ratnu luku Vis uz geografske detalje i položaj naselja u viškoj luci prikazuju položaj svih postojećih i planiranih vojnih građevina.

Detaljni tehnički nacrti utvrda, baterija i ostalih vojnih građevina (skladišta, barutana) obuhvaćaju:

- nacрте postojećeg stanja engleskih utvrda
- nacрте za izgradnju novih i poboljšanje postojećih utvrda (*Planen*), onih realiziranih i onih čija se izgradnja predlaže, ali poslije nije realizirana
- nacрте koji dokumentiraju tijek izgradnje novih utvrda i baterija (*Rapports Planen*), odnosno rekonstrukcije postojećih
- obračunske nacрте pojedinih faza izgradnje (*Abrechnungs Planen*) među kojima su posebno zanimljivi oni koji dokumentiraju onesposobljavanje vojnih položaja rušenjem njihovih vitalnih dijelova nakon demilitarizacije Visa 1880. godine
- reprezentativne prikaze izvedenog stanja novih i rekonstruiranih utvrda (*Darstellung*).

Svi tehnički nacrti sadrže grafičko mjerilo, a ovisno o vrsti nacрта i numerički iskazane dimenzije (kote) u stopama, palcima i linijama Fortifikacijskoga mjernog sustava (*Fortifikations – Mass*). Uz naziv izrađivača i datum izrade nacrti sadrže legende i pojašnjenja na njemačkom jeziku (*Erklärung*) kao dodatni izvor informacija.

Nacrti iz zbirke dokumentiraju izvorni izgled fortifikacija od kojih su mnoge srušene ili potpuno promijenjene tijekom vremena. Daju podatke o umješnosti vojnih inženjera te o standardu izrade tehničkih nacрта, o tehničarima građenja, vrstama građevinskih materijala i izvedbenim detaljima koji po završetku izgradnje ostaju oku skriveni. Naposljetku, ne manje značajno, ilustriraju tijek povijesnih zbivanja na otoku Visu u ratnim godinama 19. stoljeća.³⁷

IZVORI I LITERATURA:

Arhivski izvori:

Austrijski državni arhiv, Ratni arhiv (Austrija)

At – OeStA/KA KPS GPA Inland C III Lissa, Lissa/Dalmatien (Befestigungen – Alpha)

37 Za bogatstvo zbirke Lissa/Dalmatien (Befestigungen – Alpha) zainteresirao me kolega Goran Nikšić, na čemu mu zahvaljujem i ovom prilikom.

Državni arhiv u Splitu (Hrvatska)

HR-DAST-152 Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju

Hrvatski državni arhiv (Hrvatska)

HR-HDA-902 Kartografska zbirka, K.VII.i.112, K.VII.i.114.

Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, fototeka

Literatura:

Baras, Frano. „Vis u Napoleonovim ratovima“, *Mogućnosti* 3-4-5 (1982), 303-328.

Belamarić, Branko. *Viški boj u svjetlu brodskog naoružanja*, Split: Književni krug Split, 2021.

Bezić Božanić, Nevenka. *Povijest stanovništva u Visu*, Split: Književni krug Split, 1988.

Čargo, Boris. *Ljudi od željeza na brodovima od drva*, Split: Arheološki muzej Split, 2016.

Fisković, Cvito. „Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 17 (1968), 159-175.

Foretić, Dinko. „Vis u međunarodnom zbivanju na početku XIX. stoljeća“. *Mogućnosti* 8 (1956), 619-632.

Foretić, Dinko. „Vis u međunarodnom zbivanju na početku XIX. stoljeća“. *Mogućnosti* 9 (1956), 707-717.

Herkov, Zlatko. „Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu (I. dio)“. *Zbornik Historijskog instituta JAZU* 7 (1974), 61-151.

Kuničić, Petar. *Viški boj*, Zagreb: Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1892.

Mataušić, Nataša. „Projekt transformacije memorijalnog muzeja Vis u Zavičajni muzej otoka Visa“, *Informatica museologica*, Vol. 26, 1 - 4 (1995), 70-73.

Mataušić, Nataša. „Što se krije iza zatvorenih vrata?“. *Informatica museologica* Vol. 29, 3-4. (1998), 98-103.

Novak, Grga. *Vis – knjiga prva*, Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1961.

Piplović, Stanko. „Austrijska utvrđenja na Visu“. *Mogućnosti 3 - 4 - 5* (1982), 329-336.

Piplović, Stanko. „Primorske fortifikacije 19. stoljeća na istočnom Jadranu“. *Hrvatske obalne utvrde u 19. i 20. stoljeću*, ur. Nataša Bajić, 25-61. Split: Povijesni arhiv Split, 1993.

Scott Hardy, Malcolm. *Velika Britanija i Vis, rat na Jadranu 1805. – 1815.*, Split: Književni krug Split, 2006.

Tvrđić, Gordana. „Zbirka planova inženjerijske direkcije u Puli 1855.-1916. (K.u.K. Genie Direction zu Pola 1850.-1918.)“. *Hrvatske obalne utvrde u 19. i 20. stoljeću*, ur. Nataša Bajić, 63-73. Split: Povijesni arhiv Split, 1993.

Mrežni izvori

Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje. Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://proleksis.lzmk.hr/52182/>, pristupljeno 18. 4. 2019.

Our Lady's battery in Vis

Summary

Our Lady's battery in Vis was built during the second Austrian administration (from 1814 to 1918) at the bottom of the spacious bay of Vis, not far from the parish church of Our Lady of Spilica, after which it was named. As part of the defence system of the war port of Vis, it was the last point of defence in case of enemy breach into the interior of the bay of Vis. Since immediately after the Austrian demilitarization of the island it was converted into a public, civilian facility that has been maintained to this day, the original appearance of Our Lady's Battery has been almost completely preserved. The battery, therefore, stands out in the corpus of Austrian fortification buildings on the island of Vis, mostly devastated or demolished and, today, unrecognizable, and unreadable in space.

The text provides a historical overview of the events that preceded the construction of Our Lady's Battery and explains its role in war events in the middle of the 19th century, especially in the conflict between the Italian and Austrian navies, where the Italians wanted to secure supremacy over the Adriatic by conquering the island of Vis, and which, by the 1866 Battle of Vis, ended with the Italian fleet defeated. The paper gives an overview of the transformations of the Battery that took place

after the Austrians left the military positions on the island of Vis at the end of the 19th century and all the way until the beginning of the 21st century. According to the analysis of historical drawings, maps and technical plans from the cartographic collections of the War Archives at the Austrian State Archives and the Croatian State Archives, some of which are published for the first time, the complete process of building Our Lady's Battery has been reconstructed, beginning with the conception of the fortification system of the island of Vis and the formation of the defence system of the war port of Vis through the design and construction process to its final appearance and armament. As archival material, the drawings are not only a source of data on the original appearance of the historic building, but they also provide data on the standard of production and furnishing of technical drawings and document a high level of knowledge of Austrian military engineers and constructors regarding the application of innovative technical solutions during construction. The appendix to the text provides an overview of the significance of the cartographic collection of the Austrian State Archives, the War Archives in Vienna in the context of the study of the history of construction.

Keywords: island of Vis, fortifications, second Austrian administration, cartographic collections of the War Archives in Vienna, Our Lady's battery, military engineers